

TRI PREDNÁŠKY K VLASTNÝM MENÁM

SAUL A. KRIPKE: Pomenovanie a nevyhnutnosť. Bratislava, Kalligram 2002, 196 s. Preložil Augustín Riška.

Saul Aaron Kripke je významný americký filozof, matematik, logik, ktorý dosiahol úctyhodné výsledky na poli modálnej logiky. Z tejto oblasti začal publikovať články už od šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Do tohto obdobia patria aj východiskové problémy prezentovanej v tejto knihe. V januári v roku 1970 mal na Princetonskej univerzite tri prednášky – rovnomenné s názvom knihy –, ktorými sa preslávil a ktoré si môžete teraz prečítať. Prvé vydanie bolo v roku 1972. Ide o jednu z najvýznamnejších prác z oblasti analytickej filozofie. Preklad do slovenského jazyka je z druhého vydania z roku 1980, a tak si môžete v predslove prečítať Kripkeho reakcie na kritické poznámky k prvému vydaniu jeho monografie.

* * *

Prvá prednáška začína tézou, že existujú určité predikáty, ktoré sú v skutočnosti prázdne, majú teda nulový rozsah, a to v dôsledku kontingentného faktu, nie v dôsledku nejakého druhu nevyhnutnosti. Proti nej nič nenamieta, problematický sa mu vidí skôr príklad, ktorý sa v tejto súvislosti uvádza, a to príklad jednorozčca. Príbehy o jednorozčcoch sú o fikcii a fikcia nemôže byť reálna. Kripke tvrdí, že aj keby sme zistili, že existovali zvieratá so všetkými špecifickými črtami pripisovanými jednorozčcom v príslušnom mýte, takýto objav sám osebe by nebol dôkazom ich existencie. Navyše, žiadna kontrafaktuálna situácia sa nedá opísať ako situácia, v ktorej by jednorozčce existovali (podrobnejšie pozri dodatok a) na stranách 174 – 175). Tu sa po prvýkrát stretávame s jeho intenzionálnym chápaním, t. j. s problematikou *možných svetov*, ktorá hrá u Kripkeho významnú úlohu. Potom *kontrafaktuálna situácia* je taká, ktorá je logicky – hoci nie empiricky v aktuálnom svete – možná. Možný svet je teda logicky možný stav či situácia, ktorú nazýva aj kontrafaktuálnou situáciou.

Hlavnými témami sú pomenovanie [naming] a nevyhnutnosť [necessity]. Pod menom chápe vlastné meno, teda meno osoby, mesta či krajiny, t. j. vecí, ktoré sa takto nazývajú aj v bežnom jazyku, napr. meno „David Hume“. No nechápe pod ním určité deskripcie, napríklad „to jediné x také, ktoré je autorom *Traktátu o ľudskej prirodzenosti*“. Referent mena alebo deskripcie nazýva sémantickým referentom, ktorým v prípade mena je pomenovaný objekt, v prípade deskripcie objekt, ktorý jediný spĺňa danú deskripciu. Môže sa stať, že pri použití už spomenutého mena „David Hume“ hovorca môže nesprávne referovať, napr. na Johna Locka, a adresát to takto pochopí (teda že ide o Johna Locka), no referentom mena „David Hume“ podľa Kripkeho bude stále len David Hume. O tejto problematike hovorí aj Donnellan vo svojom článku *Referencia a určité deskripcie* (pozri Organon F 1998, č. 1). Donnellanove závery však podrobuje

kritike najmä v druhej prednáške. Kripke tvrdí, že tzv. referenčné použitie deskripcie je predmetom skúmania pragmatiky, nie sémantiky. Potom meno referuje vždy práve na to isté individuum v každom možnom svete, meno je teda tzv. *rigidným designátorom*. A takto sme sa dostali hádam k najvýznamnejšiemu bodu Kripkeho koncepcie. Rigidný designátor je výraz, ktorý v každom možnom svete designuje (t. j. označuje) vždy ten istý objekt. Táto nová koncepcia zahŕňa tzv. kauzálnu teóriu referencie, pričom sa sústredil na vlastné mená. Snaží sa dokázať, že vlastné mená sú rigidné designátory. Potom referenty použitia mien sa určujú pomocou reťazca, ktorý môže viesť cez aktuálneho používateľa daného vlastného mena až k (prvému) človeku, ktorý referent mena určitým spôsobom pomenoval. V bežnom jazyku to, čo považujeme za vlastné meno, napr. „Pegas“, nie je podľa Kripkeho skutočné vlastné meno, lebo nereferuje na žiadny objekt, ale je (nerigidnou) určitou deskripciou, napr. „okridlený kôň antickej mytológie“. Tiež rozlišuje použitie deskripcie na udelenie významu od použitia deskripcie na fixovanie referencie. Fixovať referenciu však neznamená uviesť nejaké synonymum. Kripke odmieta chápať deskripčnú teóriu ako teóriu významu, čím poprel dovtedy prijímanú konvenčnú teóriu Fregeho a Russella. Ich prínos si však cení. Upozorňuje na to, že by sme nemali zamieňať rigidnosť mena so širokým dosahom výrazu (mena) v zmysle modálnej logiky. Išlo by o omyl. Tiež nie sú namieste nijaké rozlíšenia týkajúce sa dosahu.

Kripke si ďalej kladie otázku, aký je vzťah medzi menami a deskripciami. Svoju úvahu začína analýzou Millovej doktríny, ktorú spresňuje, upravuje. Námiety voči nej mali už Frege a Russell. Upozorňuje na to, že by sme si nemali myslieť, že každý zvrst formy „to x také, že Fx “ sa používa skôr ako deskripcia než ako meno. Ako príklad uvádza zvrst „Svätá ríša rímska“ a „Spojené národy“, ktoré považuje za mená. Russell tvrdí, že to, čo sa bežne považuje za mená, sú skryté deskripcie. Podľa neho niektoré použitia zámen – ktoré označuje ako *logicky vlastné mená* –, fungujú ako vlastné mená. Tento názor Kripke taktiež odmieta. Prijíma, že bežné mená sú vlastné mená, no sú rigidnými designátormi, a teda nepovažuje vlastné mená za (skryté) deskripcie, čo ilustruje na príkladoch.

Veľa filozofov tiež odmietlo Fregeho a Russellovu teóriu, no, ako hovorí Kripke, nie ich ducha. Ich „duchovní“ nasledovníci vytvorili tzv. zväzkovú teóriu. Stručne povedané, používatelia jazyka môžu dať jednému menu viacero zmyslov, dokonca aj jeden používateľ, čím sa sám môže dostať do rozpakov či problémov, nakoľko každá jeho deskripcia môže byť neúplná a vyjadrovať len určitú kontingentnú vlastnosť týkajúcu sa daného mena. Zväzková teória potom tvrdí, že referent mena je determinovaný pomocou zväzku či rodiny deskripcií. Významným predstaviteľom tohto smeru je Searle, o čom svedčí jeho článok *Proper Names* (pozri Mind 1958, Vol. 67, No. 266). Aj na úskalia tejto teórie Kripke upozorňuje. V závere prvej prednášky uvádza početné argumenty pre svoje tvrdenie, že zväzková teória mien je nesprávna.

Pokračuje analýzou pojmov „a priori“, „analytické“, „nevyhnutné“, „možné“. Kripke odlišuje pojem apriórnych výrokov od nevyhnutných. Nepovažuje tieto dva pojmy za synonymné, ako sa to často robí. Pojem apriórnosti považuje za

epistemologický pojem. Súčasne si kladie otázku, že ak nejaký výrok je apriórny, a teda v istom zmysle nezávislý od akejkolvek skúsenosti, kto je vôbec schopný to vedieť. Popiera tvrdenie, že to, čo možno poznať a priori, nemožno poznať empiricky, a uvádza príklad s prvočíslami. Každé číslo je istý ideálny znak (nejde o zmyslovo vnímateľný predmet či jav), ktorý môžeme realizovať (z čoho možno dôvodiť, že ideálne znaky majú istý normatívny charakter). Ideálnym znakom je napríklad aj prvočíslo tri, jeho realizáciou dostaneme znak „3“ alebo číslovku „tri“, čo je slovo vyjadrujúce uvažované číslo. Rovnako ako číslovky, aj čísla sú dané podľa Kripkeho konvenciou. Každé číslo je abstraktná entita. Fakt, že číslo tri je prvočíslo, môžeme vedieť a priori, teda na základe výpočtu, že ide o číslo deliteľné jednotkou a samým sebou. No k rovnakému zisteniu môžeme dospieť aj pomocou empirie, a to tak, že ak pracujeme s počítačom – vieme, že ho niekto istým spôsobom skonštruoval a naprogramoval (napr. aj na určovanie prvočísel) –, poskytnite nám rovnakú odpoveď. Veríme, že číslo tri je prvočíslo, no nie na základe čisto apriórnej evidencie. Potom *možno* vedieť niečo a priori neznamena *musieť* vedieť niečo a priori. Pojem nevyhnutnosti považuje za metafyzický pojem, pričom nejde o žiadne pejoratívne vyjadrenie. Svoje tvrdenie opäť ilustruje na príklade. Na príkladoch tiež ukazuje, že existujú nevyhnutné pravdy a posteriori aj kontingentné pravdy a priori. Čo sa týka analytickosti viet, uvažuje Kantov príklad: „Zlato je žltý kov“. Zdá sa mu zvláštny, keďže podľa Kripkeho sa môže ukázať, že tento výrok je nepravdivý. Za analytické však považuje také tvrdenia, ktoré sú pravdivé na základe svojho významu a to vo všetkých možných svetoch. Takéto analyticky pravdivé tvrdenia považuje za nevyhnutné a zároveň apriórne. No nie všetko, čo je nevyhnutné, je aj isté. „Istotu“ považuje za epistemologický pojem.

Zamýšľa sa aj nad problematiku esencializmu, čo je presvedčenie o modalite *de re*, ktorú odlišuje od problematiky nevyhnutnosti, čo je presvedčenie o modalite *de dicto*. „V literatúre sa dokonca naznačuje, že hoci za pojmom nevyhnutnosti je nejaká intuícia (naozaj si myslíme, že niektoré veci by sa mohli stať inak, kým o iných veciach si to nemyslíme), toto chápanie [rozdielu medzi nevyhnutnými a kontingentnými vlastnosťami] je iba doktrína vymyslená nejakým zlým filozofom, ktorý (domnievam sa) si neuvedomil, že na tú istú vec možno referovať viacerými spôsobmi.“ (s. 51) Svoje závery ukazuje na príklade s Nixonom a prezidentskými voľbami v USA v roku 1968. Kripke zastáva názor, že to, či nejaká vlastnosť, napr. „byť víťazom prezidentských volieb“, prislúcha danému objektu náhodne alebo nevyhnutne, nezávisí od opisu daného objektu. V tejto súvislosti vysvetľuje svoje chápanie možných svetov ako logicky možných stavov či situácií, ktoré nie sú dané deskriptívnymi podmienkami, ktoré s ním spájame.

Píše aj o problematike identity a tzv. náprotivkovej [counterpart] teórii Lewisa. Kripke považuje Lewisove stanovisko o *transsvetovej identifikácii*, t. j. o identite cez možné svety, za pseudoprobém, nakoľko náprotivok niečoho v inom možnom svete nikdy nie je identický so samotným objektom. Podľa Lewisa sú všetky svety rovnako reálne. Jedno a to isté individuum môže existovať iba v jednom z nich. Uvažujme, že v jednom možnom svete, a to aktuálnom, žije Lewis filozof, potom v každom inom možnom svete – no nie nevyhnutne v každom z nich – žijú jeho náprotivky, napríklad

Lewis nefilozof, Lewis sochár atď. Takáto teória nás nabáda myslieť si, že jedno a to isté individuum v jednom možnom svete môže mať iné vlastnosti než v inom možnom svete a existencia spomenutých individuí vo všetkých svetoch z nich robí „cezsvetové“ individúa. Podľa Lewisa sú také všetky individúa. To však odporuje princípu nerozlišiteľnosti identického, podľa ktorého dva identické objekty majú tie isté vlastnosti. Potom pravdivosť tvrdenia „Lewis mohol byť sochárom“ neznamená existenciu možného sveta, v ktorom je Lewis sochárom, ale existenciu možného sveta, v ktorom je sochárom nejaký Lewisov náprotivok. Podľa Kripkeho sa v rámci uvažovanej teórie náprotivkov nedá hovoriť o daných objektoch, ale len o ich náprotivkoch. Lewisove stanovisko sa mu preto zdá pomerne bizarné. Potom uvažovať o tom, či daný objekt (v našom prípade Lewis) má takú či onakú vlastnosť, stráca zmysel. Objekty sú podľa Lewisa identické vtedy, keď dané objekty majú všetky a iba tie isté spoločné podstatné vlastnosti. V Lewisovej teórii je zakomponovaná zväzková teória, ktorú Kripke odmieta. Otázne však zostáva, ktoré vlastnosti považovať za podstatné a na základe akého kritéria možno vôbec o tom rozhodnúť. Tomuto, podľa Kripkeho zbytočnému, problému sa možno vyhnúť tak, že vlastné mená budeme chápať ako rigidné designátory. Transsvetová identifikácia má podľa Kripkeho zmysel vtedy, keď ide o identitu objektu, na ktorý sa pýtame pomocou otázok týkajúcich sa jeho častí. Pod časťami však nemyslí kvality a nejde ani o objekt, ktorý je podobný danému uvažovanému objektu, čo opäť ilustruje na príklade s Nixonom.

Potom nadväzuje opäť na problematiku vlastných mien. Uvažujme Kripkeho príklad: „Aristoteles je najvýznamnejší človek, ktorý študoval u Platóna.“ V tomto tvrdení sa vyskytuje meno „Aristoteles“. Ak by sme uvedené tvrdenie chápali ako definíciu mena „Aristoteles“, podľa Kripkeho by to znamenalo, že v inom možnom svete by Aristoteles nemusel študovať u Platóna, prípadne Aristotelom by mohol byť niekto iný. Preto hovorí, že „ak meno *znamená to isté* ako táto deskripcia alebo zväzok deskripcií, nie je rigidným designátorom. Nebude nevyhnutne designovať ten istý objekt vo všetkých možných svetoch, pretože v iných možných svetoch by uvedené vlastnosti mohli mať iné objekty, pokiaľ (samozrejme) sme v našej deskripcii náhodou nepoužili podstatné vlastnosti“ (s. 68). No zároveň dodáva, že ak by sme uvedenú deskripciu chápali len ako fixovanie referenta (teda nie ako význam mena „Aristoteles“), tento človek – Aristoteles – bude referentom mena „Aristoteles“ vo všetkých možných svetoch. Teda úlohou deskripcie bude vyčleniť práve toho človeka, na ktorého mienime referovať.

* * *

V druhej prednáške pokračuje detailnou analýzou zväzkovej teórie vlastných mien prostriedkami analytickej filozofie. Poukazuje na odlišnosť teórie významu (použitej na nejaké meno) a teórie referencie (na dané meno), keďže by sme sa mohli dostať do bludného kruhu. „Keby niekto pre seba určil referent nejakého mena, povedzme ‘Glunk’, a prijal by rozhodnutie, že termín ‘Glunk’ budem používať tak, aby referoval na človeka, ktorého volám ‘Glunk’, ďaleko by sa tým nedostal. Lepšie by bolo mať

nejaké nezávislé určenie referenta termínu 'Glunk'. To je vhodný príklad očividného kruhového určenia.“ (s. 86)

Vracia sa tiež k Lewisovej teórii náprotivkov, ktorá možný svet považuje len za istú kvalitatívnu danosť, a tvrdí, že náprotivky nejakého objektu treba identifikovať s tými objektmi v odlišných možných svetoch, ktoré sa najviac podobajú pôvodnému objektu v jeho najdôležitejších vlastnostiach. Lewis považuje možné svety za reálne abstraktné entity, ktoré sú nezávislé od nášho jazyka a myslenia. Ontologický status možných svetov je taký istý ako reálny (aktuálny) svet. Aktuálny svet chápe len ako jeden z mnohých. Takýto prístup možno považovať za extrémny *possibilizmus*. Myšlienku o existencii neskutočných, nereálnych vecí možno formulovať pomocou formuly $(x) (y) (x = y)$, ktorú Lewis – na rozdiel napríklad od Kripkeho – nepovažuje za protirečivú. Podľa Lewisa treba rozlišovať medzi neohraničenou formou existenčného kvantifikátora a jeho ohraničenou formou, ktorá relativizuje existenčné tvrdenia vzhľadom na jednotlivé možné svety. Naša schopnosť porozumieť tomu, že veci môžu byť aj iné, než v skutočnosti sú, alebo že sa môžu odlišne vyvíjať, nás zaväzuje k presvedčeniu, že tieto situácie sú mysliteľné iba vtedy, keď existujú. Tento záväzok vystupuje striktné iba v Lewisovom possibilistickom realizme. Tiež sa môžeme u neho stretnúť s kvantifikáciou cez neskutočné, nereálne objekty.

Kripke potom opäť upriamuje pozornosť na ústrednú tému. „Kde poviem, že designátor je rigidný a designuje tú istú vec vo všetkých možných svetoch, mám na mysli to, že keď sa v našom jazyku hovorí o kontrafaktuálnych situáciách, designátor sa používa ako výraz, ktorý zastupuje túto vec. Nejde mi, samozrejme, o to, že by nemohli existovať kontrafaktuálne situácie, v ktorých by ľudia v iných možných svetoch hovorili iným jazykom.“ (s. 90) Myslím, že moja interpretácia bude správna, keď poviem, že rigidný designátor má tú istú referenciu vo všetkých možných svetoch. Vlastné meno podľa Kripkeho môže referovať aj vtedy, keď neexistuje jeho referent (pozri s. 100).

Ďalej sa tu zaoberá problematikou zavedenia vlastného mena, čo ilustruje na príklade krstu. Pomocou komunikačného reťazca sa meno dostáva k ďalším používateľom daného mena a naopak, môžeme sa tak dostať až prvému používateľovi daného mena. Podľa mňa sa môžeme potom spýtať, či prvé použitie mena je aj jeho zavedením. Kripke tvrdí, že áno, lebo tým, že sme – povedzme nad dieťaťom – vyriekli (jeho) meno, zároveň sme ho prvýkrát použili. Pri krste nejde podľa Kripkeho o nejaký samostatný špecifický akt zavedenia mena, ale o jeho použitie nejakým hovorcom. To, že ide o použitie mena, tvrdí aj Strawson, no jeho koncepcia sa odlišuje v spôsobe „prenosu“ referencie. Strawson zastáva zväzkovo-deskripčnú teóriu. Ako hovorí Kripke, nezavádza novú referenčnú teóriu (vlastných mien), odlišnú od deskripčnej (Frege, Russell) či zväzkovo-deskripčnej (Strawson), podáva len lepší obraz. „Zdá sa, že nie je správne domnievať sa, že si podávame nejaké vlastnosti, ktoré akýmsi kvalitatívnym spôsobom jedinečne vyčleňujú istý objekt, a tak určujú našu referenciu. Usilujem sa predložiť lepší obraz – obraz, ktorý by sa po uvedení viacerých podrobností mohol tak vycibriť, že by poskytol presnejšie podmienky na referovanie.“ (s. 108) Pri počiatočnom krste sa referencia fixuje ostentívne alebo pomocou deskripcie. To je pre ňu, ako hovorí

Kripke, typické. Referencia sa však podľa neho zväčša určuje pomocou reťazca, v ktorom sa meno odovzdáva od jedného používateľa k druhému, čo tvrdí aj pre všeobecné výrazy. Referent vlastného mena sa v niektorých špeciálnych prípadoch počiatočného krstu môže určiť pomocou deskripcie obsahujúcej nejakú jedinečnú identifikačnú vlastnosť, no neposkytuje len niečo, čo meno skracuje, skôr fixuje referenciu, a to je rozdiel. Zdôrazňuje, že použitá deskripcia nie je synonymná s daným menom a tiež to, že deskripcia fixuje referenciu mena.

* * *

Záver druhej a podstatnú časť tretej prednášky venuje výrokom o identite medzi menami a kladie si otázky, či sú nevyhnutné, alebo kontingentné. Je tvrdenie „Cicero je Tullius“ nevyhnutné, alebo kontingentné? Marcusová tvrdí, že identity medzi menami sú nevyhnutné. Rovnaké stanovisko zaujme aj Kripke. Tiež tvrdí, že nemusíme a priori vedieť, že nejaký výrok o identite medzi menami je pravdivý, z toho však nevyplýva, že je kontingentný, samozrejme, za predpokladu, že je pravdivý. Podrobne sa k tejto problematike venuje v tretej prednáške. Argumentuje v prospech názoru, že identita nie je reláciou medzi menami, ale reláciou medzi objektom a ním samým. To hovorí aj bežná intuícia. Opak tvrdí napr. Rosser vo svojej knihe *Logic for Mathematicians* z roku 1953. Takéto nedostatky môže spôsobovať napríklad nerozlišovanie tvrdení a priori od nevyhnutných tvrdení, na čo už Kripke poukazoval. Až po uvedenom odlišovaní môžeme podľa neho správne pochopiť aj úvahy týkajúce sa modálnosti *de re*, teda toho, či objekt má podstatné vlastnosti, o čom som hovoril vyššie. Výroky o identite považuje za nevyhnutné, pokiaľ sú pravdivé. A priori vieme, že ak je výrok o identite pravdivý, tak je nevyhnutne pravdivý. To však neznamená, že nevyhnutná pravda je nevyhnutná vo všetkých možných svetoch. Preto ako obozretné navrhuje uznať, a teda používať vety v podmieňujúcou tvare, napr. „Ak Hesperos existuje, tak Hesperos je Fosforus.“ (Pozri s. 125) Ďalej sa zaoberá aj prípadmi niektorých identít medzi termínmi pre látky (voda, pyrit), pre vlastnosti látok (horúci) a prirodzených druhov (tiger, mačka). Určité všeobecné termíny, ktoré označujú prirodzené druhy, sú podľa Kripkeho vlastným menám pribuzné. Uvažuje o Kantovom príklade analytického súdu „Zlato je žltý kov“. Argumentatívne zdôvodňovanie Kripkeho záverov si určite každý rád prečíta. Napokon sa dotýka aj problematiky týkajúcej sa fyziky (teplo ako pohyb molekúl) a filozofie mysle (vyvolávanie pocitov, nervová štruktúra).

Svoje úvahy uzatvára poznámkami o aplikácií predošlých úvah na problematiku identity tela a mysle či určitého zmyslového pocitu a určitého stavu mozgu alebo typov duševných stavov a typov fyzických stavov. Ako príklad uvádza Jonesovu bolesť vyvolanú stimuláciou jeho vlákien C. Niektorí filozofi, napríklad Nagel a Davidson, prijímajú identitu jednotlivých zmyslových pocitov a určitých mozgových stavov, no odmietajú identitu určitých duševných a fyzických typov. Analyzuje aj karteziánsky spôsob uvažovania – ktorý odmieta – o nastolenej problematike. Jeho analýzu považujem nielen za užitočnú, ale aj za veľmi poučnú. Kripke sa snaží dokázať antimaterialistické

stanovisko, ktoré zaujíma. Dokazuje, že identita nie je kontingentný vzťah medzi objektmi.

Myslím si, že uvedená kniha je významnou prácou na poli analytickej filozofie a zaslúži si našu pozornosť. Považujem ju aj za akýsi medzník, čo sa týka odbornej terminológie, keďže zavádza pojmy ako „rigidný designátor“, „kontrafaktuálna situácia“ či „transsvetová identifikácia“, ktoré sa takto dostávajú aj do odbornej terminológie slovenského jazyka. Za to treba poďakovať prekladateľovi Augustínovi Riškovi, tiež vedeckému redaktorovi Pavlovi Cmorejovi. Vďaka nim dochádza k spresneniu filozofickej terminológie. Tiež oceňujem doplňujúce poznámky, ktoré ozrejmujú nastolenú problematiku. Som presvedčený, že táto publikácia si nájde svojich čitateľov ako z radov odbornej verejnosti, tak z radov študentov, keďže im môže pomôcť pri ich ďalšom štúdiu a vzdelávaní.

Jozef Žilinek

PhDr. Jozef Žilinek

Martina Rázusa 28

974 01 Banská Bystrica

SR

e-mail: jozef.zilinek@post.sk